

בענין תפלה, ותפילת תשלומין

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלקיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם (יא, יג)

תשלומין בתפלה

הקדמת התפלה המחוייבת

הנה מבואר בגמ' (ברכות כו, א) שמי שטעה ולא התפלל יש לו תשלומין בתפלה הבאה. ומבואר עוד דקודם צריך להתפלל תפלה המחוייבת בה עכשיו, ורק אח"כ מתפלל תפילת התשלומין. דאמרינן התם (כו, ב) טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה. ואם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה, שניה עלתה לו ראשונה לא עלתה לו. וכך נפסק להלכה (סי' קח ס"א) טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתיים, הראשונה מנחה, והשניה לתשלומין, ואם היפך, לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל אותה. וכן הדין בכל מקום שצריך להתפלל תפלה לתשלומין.

ועיין בחידושי הצ"ח לברכות (כו, ב) שמסופק במי שלא התפלל שחרית ולא נזכר עד סמוך לערב, ועדיין לא התפלל מנחה, ואין שהות ביום רק לתפלה אחת, ואם יתפלל אותה של מנחה אז נדחית של שחרית לגמרי, שהרי אין תשלומין אלא בתפלה הבא, אבל אם יתפלל של שחרית אז יהיה לו תשלומין למנחה. האם אמרינן דאלימ חובת שעתא להקדימה אפילו במקום שידחה התשלומין לגמרי, או דלמא היכא שזו עוברת לגמרי, היא קודמת לחובת שעתא שאינה עוברת לגמרי, שהרי למנחה יהיה תשלומין בערבית.

בטעם דין הקדמת חובה לתשלומין

והנה בעיקר הדין שמקדימים תפילת חובה לתשלומין, נאמרו בזה כמה טעמים. דעת הלבוש (סי' תכב) דתפלה בזמנה מקרי תדיר, לכן מקדימין תפילת חובה, על פי הכלל דקי"ל דתדיר ושאינו תדיר קודם. וכדבריו מצאתי ג"כ בשו"ת הרדב"ז (סי' שסא). וכ' הצ"ח דלפי טעם הלבוש פשוט שמתפלל של שחרית, דטעם של תדיר אינו אלא לענין קדימה, אבל לא נדחה מצוה בגלל זה. עי"ש שמוכיח את זה מדברי המג"א (ס"ס רפו סק"ג) שכתב שאם הוא סמוך לערב יקדים של מוסף לשל מנחה לפי שמנחה יש לה תשלומין בערבית, אע"פ שמנחה הוא תדיר, הרי לן שכדי שלא יפסיד התפלה לא אזלינן בתר תדיר.

אבל על עיקר דברי הלבוש כבר השיג הט"ז (סי' קח סק"י) דאי משום האי טעמא, לא היה צריך לחזור ולהתפלל בדיעבד, דמאי שנא אם התפלל מנחה לפני מוסף שא"צ לחזור ולהתפלל מוסף, אע"ג דמנחה יש לה מעלת תדיר.

ר"ח טבת שחל בשבת וקרא של חנוכה לפני ר"ח

וע"ע מש"כ הט"ז (תרפד, ד) על ההיא דאיתא התם שאם חל ר"ח טבת בשבת, מוציאין ג' ספרים וקורין ו' בפרשת השבוע, ובשני קורא אחד בשל ר"ח ובג' קורא מפטיר בשל חנוכה ומפטיר רני ושמחי. וכתב הרמ"א בשם האבודרהם שאם טעה והתחיל לקרות בשל חנוכה צריך להפסיק לקרות בשל ר"ח. ותמה עליו הט"ז הרי הטעם שמקדימין קריאה של ר"ח הוא משום מעלת תדיר, ופשוט שמעלת תדיר אינו מעכב בדיעבד, והוכיח כדבריו מההיא דפ' כל התדיר (זבחים צא, א) דמבעיא לן בתדיר ושאינו תדיר וקדם ושחטיה לאינו תדיר מאי, מי אמרינן כיון דשחית ליה מקריב ליה, או דלמא דמאחר בדמו עד דמקריב ליה בתדיר והדר מקריב ליה בשאינו תדיר, ואי סלקא דעתך דאם עבר על תדיר קודם לא יצא אפילו דיעבד מאי מספקא ליה לתלמודא בזה, דהא פסול לגמרי תכף שעבר על תדיר קודם, אלא ודאי דמכח זה אין שייך פסול.

חביבה מצוה בשעתו

אלא כתב הט"ז שמעלת חובת שעתיה הוא מטעם הא דאמרינן בכמה מקומות (קדושין לג, א ועוד) דחביבה מצוה בשעתה, ועדיפא ממעלת תדיר דבמעלת תדיר זמן שניהם עכשיו, משא"כ כאן דכבר הלך זמן התפלה שלא התפלל, אלא שתקנו לה תשלומין, והיינו דוקא אחר חובת שעתיה.

תפילת התשלומין מתקבלת אגב תפילת החובה

והנה בא"ר (שם סק"א) כתוב עוד טעם בעיקר דינא דהקדמת החובה לתשלומין, משום דאין תפילת תשלומין מתקבלת אלא אגב תפילת שעתיה, אבל כשמתפלל התשלומין קודם תפילת שעתיה אינה מתקבלת כיון שעבר זמנה. ויש להביא סמך לדבריו מדברי הרשב"א בחידושו לברכות (כו, א), שכתב שזה שיכול להשלים תפילתו היינו דווקא בזמן תפלה השניה, לפי שכיון שהוא זמן תפלה והוא עוסק בתפילתו חוזר ומשלים מה שטעה בתפלותיו, אבל שלא בזמן תפלה לא. ומביא ראיה לדבריו, שאל"כ מאי "מתפלל ערבית שתיים", ו"מתפלל מנחה שתיים" דקאמר, לימא טעה ולא התפלל שחרית קודם חצות חוזר ומתפלל לאחר חצות, אי נמי טעה ולא התפלל מנחה חוזר ומשלימה כל הלילה הוה ליה למימר. משמע מדבריו דבלא שיתפלל תפילת חובה, אין לו זכות להתפלל תפילת התשלומין, וכל ההיתר להתפלל תפילת תשלומין הוא אגב תפילת חובה, וכלשונו, כיון שהוא זמן תפלה והוא עוסק בתפלה חוזר ומשלים.

ולפי"ז נראה פשוט דבמקרה של הצל"ח שלא התפלל שחרית ואין לו זמן אלא או לשחרית או למנחה, שבוודאי עליו להתפלל מנחה, דבלי שיתפלל מנחה אין לו זכות כלל להתפלל תשלומין של שחרית, אע"פ שע"ז יפסיד תפילת שחרית.

מוריד במלכות

ובספר ערוה"ש כ' טעם אחר, דכיון דתפלה הוה כעומד לפני המלך, הרי בהכרח לשלם חובתו ההוה תיכף ומיד, ואם לאו הרי הוא כמוריד במלכות, ואח"כ יבקש על אשר לא עמד לפניו יתברך מקודם, ואיך יבקש מחילה על העבר ומוריד עתה בעמדו לפניו. ולפי"ז יש לדון דאולי אם ע"ז שיתפלל תפילת החובה ראשון יפסיד תפילת התשלומין, אז עליו להתפלל מקודם תפילת התשלומין.

תשלומין בתפילת מוסף

עוד מסתפק הצל"ח האם גם מוסף מקרי תפלה הסמוכה לשחרית, שיכול להתפלל תשלומין של שחרית מיד אחרי מוסף, כגון מי ששכח ולא התפלל שחרית בשבת ונזכר בתחילת שעה שביעית, האם יכול אז להשלים של שחרית קודם חצי שבע, דאף שצריך להסמיך לתפלה הסמוכה של אותו הזמן, הרי יכול להסמיכה לשל מוסף.

ואת"ל שיכול להשלימה באותה חצי שעה, שוב הוא מסופק איזה תפלה יקדים, דהא דצריך להקדים חובת שעתיה ברישא, היינו משום דחביבה מצוה בשעתה, אבל בנדון שלנו יש לשל שחרית מעלת תדיר ולשל מוסף מעלת חביבה בשעתה, איזה מהן עדיף, ונשאר בספק. ונראה לפשוט ספיקו מדברי הט"ז הנ"ל, שכתב בפירוש שמעלת חביבה מצוה בשעתה עדיף מתדיר, שזה מעכב וזה אינו מעכב.

ונראה שלדברי הרשב"א בוודאי מוסף קודם, דבלי שיתפלל החובה אין לו זכות כלל להתפלל תפילת התשלומין, א"כ אפילו אם תדיר עדיף, אבל בלי שיתפלל החובה אין לו זכות כלל להתפלל התשלומין.

תפילת שחרית עד חצות תשלומין - או זמן בדיעבד

[דרך אגב, מדברי הרשב"א אלו פושט הב"י ספק גדול. דהנה קי"ל שאע"פ דסוף זמן תפלה היא עד ד' שעות, מ"מ בדיעבד יכול להתפלל שחרית עד חצות, ויש להסתפק האם זה מדין תשלומין של שחרית, או דילמא שאפילו לר"י דזמן שחרית עד ד' שעות, זה רק לכתחילה אבל בדיעבד זמנו עד חצות. ומהרשב"א מוכח כצד השני, שהרי כתב שא"א להתפלל תפילת תשלומין אלא בזמן תפלה, א"כ איך יכול להתפלל שחרית אחרי ד' שעות, הרי אין זה זמן תפלה. אלא ע"כ שס"ל דעד חצות הוי זמן תפלה בדיעבד.]

מי ששכח ותן טו"מ בתפילת חובה

הפרי חדש מסופק במי ששכח להתפלל, שהתפלל שנים בתפלה הבא, ובתפילת החובה שכח להזכיר דבר שמעכב התפלה כגון ותן טו"מ, האם חייב ג"כ לחזור ולהתפלל תפילת התשלומין. האם נאמר דהוי כאילו התפלל תפילת התשלומין לפני תפילת חובה, הואיל ולא יצא בו חובת תפילתו, או דילמא נאמר שסוף כל סוף התפלל. ומביא בשם הגר"ש מגרמייזאן שחייב לחזור ולהתפלל גם תפילת התשלומין, אבל הפר"ח עצמו חולק וסובר שאינו חייב לחזור ולהתפלל רק תפילת חובה.

ועיין בס' קה"י (ברכות סי' טז) שרוצה לתלות מחלוקתם במה שנחלקו תוס' וחכמי פרובינציא (הובא ברא"ש סי' ב) במי ששכח להגיד יעלה ויבא במנחה של ר"ח, האם יכול להשלים במעריב. דעת חכמי פרובינציא שיכול להשלים, אע"פ שבתפילת ערבית ג"כ לא יגיד יעו"י. אבל דעת הר"י שאין לו תשלומין, שאינו מתקן כלום בתפילת התשלומין, שהרי גם במעריב לא יגיד יעו"י. ורגילים לפרש שנחלקו בגדר חיוב הזכרת יעו"י, האם זה הזכרה בעלמא, שיש לו חיוב להזכיר מעין המאורע בתפלה, או דלמא שנוסח יעו"י נהיה חלק ממטבע התפלה, ואם לא אמרו הוי משנה ממטבע שטבעו חכמים בתפלה, וכאילו לא התפלל כלל. ואשר לפי"ז מבאר הקה"י בנידון דידן דלפי הר"י אע"פ שבתפילת החובה לא הזכיר ותן טו"מ, אבל עדיין נחשב שהתפלל, ולכן אינו חוזר ומתפלל תפילת התשלומין. ולא הוי כאילו התפלל התשלומין לפני החובה. אבל לפי ח"פ הוי כאילו לא התפלל החובה הואיל ולא הזכיר ותן טו"מ, ולכן חוזר גם על התשלומין.

אמנם לדברינו יש לפרש מחלוקתם באופן אחר. די"ל דלכו"ע אף שלא הזכיר ותן טו"מ נחשב כמתפלל, אלא דנחלקו בטעם הדבר למה צריך להתפלל החובה לפני התשלומין. דדעת הפר"ח כהרשב"א דכל הסיבה שצריך להתפלל החובה ראשון, משום דבלא"ה אין לו זכות להתפלל התשלומין, א"כ כאן שעל תפילת החובה היה עליו שם תפלה, א"כ היה מותר לו להתפלל התשלומין, וממילא יצא יד"ח תפילת התשלומין. אבל הגר"ש סובר כערוה"ש, הלבוש, והט"ז דאינו מן הראוי להקדים התשלומין, או משום דחביבה מצוה בשעתו, או משום דהוי תדיר, וא"כ בנידון דידן שסוכ"ס לא יצא ידי"ח בחובה, א"כ נמצא שעליו להתפלל תפילת החובה ראשון והוא התפלל התשלומין לפני החובה, וממילא לא יצא ידי"ח.

אלא דק"ק שהרי המחבר (קח, ט) פסק דמי שלא הזכיר שבת בתפילת מנחה, שמתפלל תשלומין בתורת נדבה, משום דלא הוכרע מחלוקת תוס' וח"פ, והפר"ח לא חולק עליו, משמע שמסכים דהוי ספק, א"כ איך כתב כאן דמקרי שפיר שהתפלל תפילת החובה.

וע"כ צריך לומר שהפר"ח חולק על ההבנה המקובלת במחלוקת ר"י וח"פ, אלא שאפילו לפי ח"פ יש עליו "שם תפלה", אלא שלא יצא ידי חובתו בתפלה זו, ומה"ט אע"פ שלא יתקן העיוות כשחוזר ומתפלל, אבל עכ"פ ייצא ידי"ח בתפלה ההוא, אבל לענין נ"ד שפיר מקרי תפלה שיאפשר לו להתפלל תפילת התשלומין.

סמיכת גאולה לתפלה

ויש להביא סמך לדברינו מדברי המגן גיבורים (קיד, ט) שמי שטעה בתפלתו וצריך לחזור לראש התפלה, נחשב שהתפלל עכ"פ לענין שסמך גאולה לתפלה.

כדברי הפר"ח פסק המשנ"ב (סימן קח, ט) וז"ל אך אם התפלל השניה לתשלומין והראשונה לשם חובה, וטעה בשל חובה ולא אמר בה טל ומטר באופן דצריך לחזור, ולא נזכר זה עד אחר תפילה שניה, אפ"ה השניה עלתה לתשלומין ויתפלל אח"כ לשם חובה. ואף שהתפילה החיובית בטעות היתה, לא אמרינן כמאן דלא התפלל כלל דמיא לענין זה, משום דמ"מ בעת שהתפלל השניה לתשלומין היה זמן תפילה. משמע מדבריו כמו שהסברנו דברי הפר"ח על פי דברי הרשב"א שתפילת התשלומין צריך להיות "בזמן תפלה", וכאן נחשב שפיר לתפלה אע"פ שחייב לחזור ולהתפלל.

מי ששכח אתה חוננתנו וגם אכל לפני הבדלה

לפמש"כ המשנ"ב נראה פשוט שמי שלא התפלל מנחה שבת והתפלל מוצ"ש שתיים של חול ולא הבדיל בשתייהן, דקיי"ל דיצא, א"כ אפילו אם שוב טעה וטעם קודם הבדלה, דקיי"ל בזה שיחזור ויתפלל, שאינו חוזר ומתפלל גם התשלומין, אע"פ שנפסלה תפלת ערבית ונמצא דהתשלומין קדמו לחובת השעה, שסכ"ס היה שפיר בזמן התפלה.

ולכן תמה אני על שו"ת משנה הלכות (חלק יא סי' ר"ל) שנשאל על זה ורצה לתלות בגדר הדין שחייב לחזור ולהתפלל היכא שטעם לפני הבדלה, שלפי תר"י חוזר ומתפלל משום דקנסינן ליה שטעה בשתיים, א"כ לדבריו אינו חוזר ומתפלל תפלת התשלומין, אבל עי"ש שמדייק בדברי הט"ז שכתב כיון דאכל באיסור קרינן ביה טעה, שלא ס"ל דהוא מטעם קנסא אלא מעיקר דינא, וא"כ תפלתו הראשונה לא עלתה לו והו"ל תפלת תשלומים קודם לתפלת חובה. ועי"ש שמביא משו"ת דברי חיים (יו"ד סי' סח) שאינו חוזר ומתפלל תפלת התשלומין, משום שהחייב לחזור ולהתפלל אינו אלא קנס, ולפי פסק המנש"ב אפילו אם נאמר שאינו משום קנס אינו חוזר ומתפלל, ודו"ק.

שו"מ במשנ"ב (ס"ק לב) שדן להדיא בשאלה הנ"ל ופסק שאינו חוזר ומתפלל תפלת התשלומין אבל מטעם אחר, וז"ל ואם אח"כ טעם קודם שהבדיל על הכוס, דקי"ל צריך לחזור ולהתפלל, מ"מ עלתה לו תפלת התשלומין כיון דבשעה שהתפלל התשלומין שפיר היה פטור מחובת שעתא, שהרי היה כוס לפניו, רק שעל ידי שטעה נתחייב. ולדברינו לא היה צריך לאותו סברא שבשעתו מיהת היה תפלה משום שאז היה הכוס לפניו, אלא דדי בזה שהיה עליו "שם תפלה" אע"פ שחייב לחזור ולהתפלל. וצ"ל שס"ל שגדר הקנס הוא דהוי כאילו לא התפלל כלל, לא שחייבו אותו לחזור ולהתפלל, א"כ היה צד לומר שחייב לחזור ולהתפלל תפלת התשלומין משום שלא התפלל ב"זמן תפלה", אלא שכתב סברא חדשה שבשעתו שפיר היה תפלה. וההסבר נראה על פי הרשב"א שרק בזמן תפלה יכול להתפלל התשלומין, א"כ כאן הרי "בשעתו" היה "זמן תפלה" א"כ שפיר דמי היה להתפלל אז.

תפלה בציבור

עוד יתכן נ"מ האם חייב לטרוח למצא ציבור אחר כדי שיתפלל תפילתו עם יעו"י, שאם תפלה הראשונה נחשב לתפלה אז כבר התפלל בציבור, שאע"פ שלא יצא ידי חובת תפילה, "שם תפלה" וודאי היה עליו ולא היו ברכותיו לבטלה, ולכן שפיר יצא ידי תפלה בציבור. וכן עמא דבר שמי ששכח להזכיר יעו"י אינו מקפיד לחזור ולהתפלל עם הציבור. אבל עדיין יש להעיר לפימש"כ בשו"ת אגרות משה שגדר חיוב תפלה בציבור הוא שיש עליו חיוב לעשות מה שיכול בכדי שתפלתו תתקבל, א"כ אם יש לו חיוב תפלה עכשיו, למה שלא יהיה מחויב לחפש מנין בכדי שתפלתו תתקבל. וראיתי בשם הגרש"א זצ"ל שאם התחיל מיד הוי חלק מתפלתו הראשונה, ולכן שפיר נחשב גם תפלה השנייה לתפלה בציבור.

האם מעכב שיתפלל תפילת התשלומין סמוך לחובה

כתב המשנ"ב (קח, טו) דיש מאחרונים שכתבו דלא תקנו חז"ל תפילת השלמה רק בעודנו עוסק בתפילתו העיקרית אחר ששהה כדי הלוך ד"א או אמר אשרי בינתיים, אבל הרבה אחרונים הסכימו דאף דלכתחילה בודאי צריך ליזהר בזה להתפלל תפילת השלמה תיכף אחר תפלה החיובית, אבל בדיעבד אינו מעכב, אלא היכא שיעבר זמן תפלה, דהיינו שאם לא התפלל ערבית יכול להתפלל שחרית שתים רק עד ד' שעות של היום, שהוא זמן תפלה לשחרית, אבל אחרי ד' שעות שוב לא יתפלל דאז אינו עיקר זמן תפלה. ונראה לומר דכל זה לא שייך אלא לפי הבנת הרשב"א ודעימיה, דהזכות להתפלל התשלומין הוא מחמת שמתפלל החובה, א"כ יש לדון האם מעכב שיהיה ממש סמוך לתפלת החובה או לא, ובאמת מלשון הרשב"א יש לדייק דרק בשעת תפלה ממש יכול להתפלל התשלומין. אך לפי שאר הטעמים נראה פשוט דהחיוב להקדים החובה אינו אלא דין קדימה, ולפי"ז לכאולה יכול להתפלל התשלומין גם אח"כ, והיה נראה עוד דאפילו לכתחילה יכול לאחר תפילת התשלומין, ואינו חייב להתפלל אותם ביחד.

נוסח תפלת התשלומין בשבת

כבר הזכרנו שהיכא ששכח להתפלל ומשלים בתפלה הבא אז התפלה השנייה הוא תפלת התשלומין, ויש להסתפק אם שכח להתפלל מעריב בשבת האם בבוקר יאמר בשני התפלות נוסח של "ישמח משה", או בשני אתה קדשת, וכן אם שכח להתפלל שחרית שבמנחה יתפלל בשני התפלות הנוסח של "אתה אחד", או שבתפלה שניה יתפלל "ישמח משה" הואיל והוי תשלומין של שחרית. ולכאורה תלוי בגדר חיוב התשלומין, האם זה השלמה של הראשון, וממילא יש לתפלת התשלומין כל הדינים של התפלה שחיסר, או"ד שכדי להשלים התפלה שחיסר חייבו אותו להתפלל פעמיים תפלה הבא, ולפי"ז כל דיני תפלת החובה יהיה ג"כ על תפלת התשלומין.

ועי' בשערי תשובה (סימן רסח, ג) בשם שו"ת חינוך בית יהודה (סי' ז') תשובה מהגאון בעל של"ה הק' שאם שכח ולא התפלל ערבית של שבת יתפלל שחרית שתים ואומר בשניהם ישמח משה כי נוסח אתה קדשת לא שייך כ"כ בשחרית, ובספר תהלה לדוד דייק שדווקא בשכח ליל שבת, אז ביום השבת אינו מזכיר "אתה קדשת" משום דלא שייך נוסח של "אתה קדשת", ועליו לומר בשני התפלות ישמח משה, אבל בשכח תפלת שחרית שפיר יכול לומר ישמח משה בתפלת התשלומין. וכ"כ ב' ח' הרשב"ץ למס' ברכות ובספר מקור חיים (מבעל חוות יאיר).

הזכרת משיב הרוח בתפלת התשלומין ביום א' של פסח

ועי' במשנ"ב (ס"ק לה) שאם לא התפלל שחרית ביום ראשון של פסח או ביום שמיני עצרת, כשמשלים במנחה יתפלל תפלות שוות, דהיינו שמזכיר משיב הרוח בשניהם ביו"ט הראשון של פסח, ומזכיר בשניהם משיב הרוח בשמ"ע, ואם טעה בתשלומין והתפלל כמו שהיתה ראויה להתפלל בשחרית אינו חוזר. וכן אם לא התפלל מנחה ביום שלפני יום שמתחילין לומר טל ומטר, ומתפלל ערבית שתים ישאל מטר בשניהם, ובדיעבד אם לא שאל בשל תשלומין יצא. והטעם כנ"ל שמה שמתפלל הוא מה שחיסר ולא פעמיים החובה. אבל א"כ צריך להבין למה לכתחילה אינו מתפלל כתפילה שחיסר, ובשלמא בשמ"ע י"ל שאין לו להזכיר משיב הרוח בזמן שגשם הוי קללה, אבל ביו"ט הראשון של פסח למה מזכיר משיב הרוח.

שכח יעו"י בתפלת התשלומין

וכעין זה כתב המשנ"ב (ס"ק כו) שמי שלא התפלל ערבית בר"ח והתפלל שחרית שתים ולא הזכיר בשניה יעלה ויבא א"צ לחזור ולהתפלל, והטעם דאפילו אם היה מתפלל בערבית גופא ושכח א"צ לחזור, א"כ לא יהיה חמיר התשלומין מאלו התפלל בזמנה. וזה לכאורה לפי ההבנה שתפלת התשלומין הוא כמו התפלה שהוא משלים, שאם נאמר שעכשיו יש עליו חיוב להתפלל פעמיים שחרית א"כ אם שכח יעו"י צריך לחזור ולהתפלל. ובנוסף אחר י"ל שזה שאינו חייב לחזור ולהתפלל היכא ששכח ועו"י בתפלת ערבית, אינו משום דהוי "תפילת ערבית", אלא משום שמתפלל בלילה, שאין מקדשין החודש אלא ביום, א"כ אם מתפללו ביום יתכן שחייב לחזור ולהתפלל.

שו"מ כדברי במג"א (סימן קח, יב), עי"ש שדן במקרה הנ"ל במי שלא התפלל ערבית בר"ח והתפלל שחרית שתים ולא אמר יעלה ויבא בשניה, וכתב עיקר שמחזירין אותו משום שטעמא דבערבית אין מחזירין דאין קידוש החדש בלילה והכא ימא. ומביא ראיה שהרי י"א דאפילו בליל שני מחזירין אותו מפני שכבר קדשוהו, ואף שבב"י (סי' תכ"ב) כתב שזה הפך הגמ', לא עיין יפה, דבגמרא לא אמר אלא שגם בחדש חסר אין מחזירין אותו. ואף דלא קי"ל הכי מ"מ בנדון דידן לכ"ע מחזירין.

עוד כתב המשנ"ב שאם טעה ולא התפלל מנחה בר"ח, ור"ח הוא שני ימים ומתפלל ערבית שתים והשניה הוא לתשלומין של מנחה, אפילו לא הזכיר בה ר"ח א"צ לחזור, והטעם שאפילו בעיקר התפלה דערבית א"צ לחזור בשביל יעלה ויבא, ק"ו מה שהוא עכשיו לתשלומין. ויש להעיר אם ס"ל להמשנ"ב שתלוי בתפלה שבא להשלים א"כ למה אינו חוזר. ואם נאמר שתפלה שמתפללים בלילה אינו חוזר עליו היה ניחא, אבל הרי המשנ"ב היקל לעיל שהשלמה לערבית ג"כ אינו חוזר. וצ"ע.

ויש להסתפק לפי הרשב"א שדייק מש"כ בגמ' "מתפלל מנחה שתים" וכו', אולי משמע שגדר השלומין הוא שמתפלל תפלת החובה פעמיים, א"כ פשוט שיאמר הנוסח של תפלת החובה. וכן ראיתי בשו"ת יביע אומר (ח"ה או"ח סי' יד) מביא משו"ת רבינו אברהם בן הרמב"ם (סי' עט אות ד) שכ' וז"ל, ומי שטעה ולא התפלל שחרית ביום שבת, יתפלל מנחה שתים, וזה שיתפלל אתה אחד בכל אחת משתי התפלות, ולא ברכת ישמח משה. וכתב היבי"א שאילו ראו האחרונים הנ"ל תשו' הר"א בן הרמב"ם ודאי שלא היו חולקים עליו, וכמ"ש כיו"ב הרמ"א בחו"מ (כה, ב) שאם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר ונמצאו אחרים חולקים עליו, א"צ לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו ד' הגאון, ואי הוה שמיע להו הוה הדרי בהו. אבל מאידך גיסא אילו ראה בעל היבי"א את דברי הרשב"א י"א אולי לא היה חולק על כל האחרונים הנ"ל. (וראיתי שבנו בספר ילקוט יוסף מביא דברי הרשב"א).

מי שהתפלל תפלת חול לתשלומין של מנחה של ע"ש

עוד דן המג"א (שם) בשכח להתפלל מנחה ע"ש ובשבת התפלל תפלת חול האם חייב לחזור ולהתפלל, ורצה להביא ראיה מסי' תרכ"ג ס"ג דאם לא הזכיר של שבת בנעילה מחזירין אותו משום דיום הוא שנתחייב בד' תפלות, וה"נ בכה"ג, אבל כתב לדחות דכיון דתשלומין דחול הוא אין מחזירין אותו דלא נתחייב היום בכך. לפום ריהטא הספק שלו הוא חקירה הנ"ל בגדר חיוב תשלומין, האם תפלה השניה הוי כתפלת החובה, או כתפלה שחיסר. אבל עי' לקמן שהמשנ"ב הבין בדעת המג"א שפשיטא ליה שהוי כאילו מתפלל תפלה שחיסר, ולכן מתפלל אתה חוננתנו בתפלה שניה. וצ"ל שגם לצד הראשון ג"כ הוי התפלה של ע"ש ובכל זאת דן המג"א לומר שאם חיסר הזכרה של שבת חוזר, וצ"ע שאיך נאמר "יום הוא שחייב בד' תפלות" שהרי אין זה תפלת "היום" אלא של אתמול.

עוד הביא המג"א (שם) מש"כ הטור (סי' תכ"ב) שהוא דאמרי' אם לא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצ"ש שתיים של חול, משום דבשבת נמי בדין היא דבעי לצלויי י"ח אלא דמשום כבוד שבת לא אטרחוהו רבנן, א"כ שייכי

נמי י"ח לשל שבת, וכתב המג"א א"כ הכא מכ"ש דיוצא בדיעבד, וצ"ע.

ומעיקר דברי הטור נראה שיש להוכיח בשאלה הנ"ל, דאם איתא שהתחייב לומר פעמיים תפלת החובה, מה קשה לו מהא דיש תשלומין לתפלת חול בשבת. אלא די"ל שבזה גופא נחלקו הר"י וח"פ, שהר"י סובר שצריך להשלים התפלה שחיסר, ולכן אם עכשיו לא יזכיר יעו"י לא עשה כלום, אבל ח"פ סברו שעליו להתפלל תפלת החובה פעמיים ולכן לא משנה אם "יתקן המעוות" או לא. ולפי"ז אין ראיה מהטור, שהוא דן שם בשיטת הר"י, ולכן היה קשה לו מה ירוויח היכא שחיסר תפלת חול.

אמירת אתה חוננתנו בתפלת תשלומין

כתב המשנ"ב (ס"ק לג) בשם הרדב"ז (סי' שסא) שאם נאנס ולא התפלל במו"ש מתפלל ביום שתי תפלות אחת לחובה ואחת לתשלומין, ולא יאמר אתה חוננתנו אף על פי שלא הבדיל, אבל כתב המ"א (סימן רצ"ד) שלא ידע את טעמו, אמנם בספר מגן גבורים העתיק את טעמו שכיון שחייב להבדיל, לא תקנו תשלומין לדבר שיש לו תקנה, וכיון שאתה חוננתנו יש לו תקנה בהבדלה אין לו תשלומין. אמנם המשנ"ב (סימן רצד) פסק שרק כשכבר הבדיל מאתמול על הכוס אז אם שכח להתפלל מעריב אינו מזכיר אתה חוננתנו לא בראשונה ולא בשניה, אבל אם לא הבדיל דיש עליו עדיין חיוב מצות הבדלה יזכיר אתה חוננתנו בשחרית בתפלה שניה שהיא להשלמה, ואח"כ צריך להבדיל ג"כ על הכוס.

המג"א עצמו חולק על הרדב"ז וס"ל שצריך לומר אתה חוננתנו בשחרית, אבל לא כתב אם אומרו בתפלת החובה או בתפלת התשלומין, ועי' בפרמ"ג, וכן מביא הביה"ל בשם התו"ש, שלפי המג"א אומר אתה חוננתנו בתפלה שניה. ויש לדון בזה טובא שהביה"ל מסביר דכיון שהוא מתפלל בשחרית תפלה שניה בשביל ערבית, יש לה דין תפלת ערבית וצריך להזכיר בה הבדלה, וצ"ע שהרי הבאנו שהמג"א הסתפק אם התפלל תפלת חול כתשלומין של מנחה ערב שבת האם יוצא, ומשמע שהצד שיוצא הוא משום דהוי תשלומין של מנחה, ומה"ט אינו דומה להזכרת שבת בנעילה, אבל לא הכריע, א"כ למה הכריע כאן שאומר אתה חוננתנו בתפלת התשלומין, ועי' מה שכתבנו לעיל. ולולא דמסתפינא הייתי אומר שאותו ספק שיש למג"א לענין תפילת חול בשבת יהיה ג"כ כאן לענין אמירת אתה חוננתנו, האם לאומרה בתפלת החובה או תפלת התשלומין.

תפלת ערבית או תפלה ראשונה אחרי שבת

ודעת הגרע"א בהגהותיו על השו"ע (ריש סי' רצ"ד) שמבדיל בראשונה, וכן מטה בשם הגר"ח כי הבדלה בחונן הדעת תיקנו בתפילה הראשונה אחרי שבת, ולאו משום שזוהי תפילת מוצ"ש, ולכן כאן שתפלה הראשונה היא שחרית זה המקום לאמירת אתה חוננתנו.

ועי' בביה"ל (סימן רצד) שהק' על הגרע"א אמאי אמרו בגמרא דטעה ולא הבדיל בתפלה אינו חוזר מפני שאומרה אח"כ על הכוס, ומשמע דיוצא בזה, ואמאי יאמרנה ג"כ עוד בתפלת שחרית, דהא עיקר תקנתא הוא בתפלה. ולפי סברת הגר"ח ניחא שרק בתפלה ראשונה אחרי שבת הוא דתקנו לומר אתה חוננתנו.

עוד הק' אמאי כתב השו"ע (סעיף ב) דאם סובר שאף למחר לא יהיה לו כוס צריך לחזור ולהתפלל, ואמאי הא יוכל לקיים מצות הבדלה בתפלת שחרית, דהא עיקר תקנתא בתפלה היה ועדיף מכוס, אלא ע"כ דעיקר הבדלה נתקן בתפלת ערבית ולא בתפלת שחרית. ולפי הגר"ח ניחא דשם מיירי שכבר התפלל מעריב אלא ששכח להבדיל, א"כ תפלת השחרית אינו תפלה הראשונה אחרי שבת.